

розробити та реалізувати плани дій із системного впровадження міжнародних правових документів у сфері живої природи та екологізації господарської діяльності, зокрема стратегічної довкільної оцінки, послідовного втілення екологічного імперативу в суспільну практику;

сформувати сприятливе нормативно-правове, інформаційне, інституційне, науково-експертне, освітнє та фінансово-економічне середовище, упроваджувати екосистемний підхід шляхом розробки та законодавчо-нормативного схвалення програмно-цільових заходів.

Література

1. Міжнародний монітор ЦРТ [MDG Monitor] / Офіційний сайт ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mdgmonitor.org.

2. Указ Президента України "Про оголошення природної акваторії Чорного моря ботанічним заказником загальнодержавного значення "Філофорне поле Зернова". – Офіц. вид. // Офіційний вісник Президента України. – 2008. – № 46. – С. 35.

УДК 332.38

А. Л. СЕВЕРЕНЧУК
Житомирський державний технологічний університет

ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ: ВІД КАТЕГОРІЇ РАЦІОНАЛЬНЕ ДО КАТЕГОРІЇ ЗБАЛАНСОВАНЕ

Здійснено огляд термінів, що використовуються для позначення характеру землекористування – раціональне, ефективне, стале. Для означення процесів використання земельних ресурсів на засадах концепції сталого розвитку в межах окремої держави чи регіону пропонується вживати термін збалансоване землекористування. Робиться спроба узгодити між собою вживання різних термінів.

Ключові слова: раціональне, ефективне, стале я, збалансоване землекористування.

Осуществлен обзор терминов, которые используются для обозначения характера землепользования – рациональное, эффективное, устойчивое. Для характеристики процесса использования земельных ресурсов в рамках концепции устойчивого развития на уровне государства или региона предлагается употреблять термин сбалансированное землепользование. Делается попытка согласования использования разных терминов.

Ключевые слова: рациональное, эффективное, устойчивое, сбалансированное землепользование.

In the article is realized the review of terms which are used for denotation of character of land-use – rational, effective, sustainable land-use. For determination of processes of the land-use on principles of conception of sustainable development at the level of the state or region it is suggested to use a term «balanced land-use». The attempt of concordance of the use of different terms is done.

Key words: rational land-use, effective land-use, sustainable land-use, balanced land-use.

Матеріальною основою суспільного виробництва завжди були і залишаються природні ресурси. Взаємозв'язок сучасної економіки з природним середовищем формується під впливом двох протилежно спрямованих тенденцій. З одного боку, роль первинних факторів економічного зростання (природних ресурсів) зменшується і більш визначальними для країн стають

вторинні чинники (знання, наука, інформація). Проте, з іншого – людство все краще усвідомлює, що наше подальше існування безпосередньо залежить від стану глобального природного середовища. В таких умовах частіше починає звучати запитання: "Як використовуються природні ресурси?", ніж "Скільки ресурсів ми маємо?" (хоча і воно важливе). Сучасна наука оперує декількома термінами, що відповідають на запитання "Як?" і позначають характер використання природних ресурсів. Найпопулярнішими з них є раціональне та ефективно природокористування.

Аналіз досліджень з економіки природокористування, економічної теорії показав, що на різних історичних етапах, за різних типів економічних систем, у різних галузях наукових знань суть наведених термінів відрізняється. З'являються нові теорії (концепція сталого розвитку), які, у свою чергу, пропонують нові означення процесу природокористування – стале природокористування. Тому перед науковцями часто постає проблема вибору терміна на позначення характеру процесів природокористування. Ця проблема є особливо актуальною для України, оскільки триває процес формування нормативно-правової бази, відбувається розробка програм використання природних ресурсів. У таких умовах важливо мати чіткі та однозначні визначення термінів для того, щоб не провокувати різночитань державних актів.

Мета статті – дослідити суть категорій, які передають характер використання природних ресурсів, зокрема земельних; визначити координати цих категорій у термінологічному просторі. Для досягнення поставленої мети ми насамперед розглянули терміни *раціональний* та *ефективний* в економіці природокористування. Далі звернулися до економічної теорії як першоджерела цих категорій для того, щоб встановити їх первинний зміст. І зрештою, спробували узгодити між собою використання названих термінів та нових, запропонованих у руслі концепції сталого розвитку.

Словосполучення *раціональне природокористування*, *раціональне землекористування* є широко вживаними в економіці природокористування. Розпочнемо трактування терміна *раціональний* у радянський період. Д. Гнаткович під раціональним розуміє правильне, доцільне, науково обґрунтоване використання земель з погляду міжгалузевого розподілу земельного фонду країни між категоріями земель та землекористувачами [1, с. 60]. Тут же автор критично зазначає, що в умовах капіталізму раціональний – той, що приносить найбільший прибуток приватному власнику, але не обов'язково науково обґрунтований. Така критика певні підстави. Але водночас надмірною, на нашу думку, є ідеалізація раціонального використання земельних ресурсів у соціалістичній системі. Д. Гнаткович стверджує, що в умовах соціалізму раціональне землекористування – це активне залучення всіх земель залежно від їх якості в обіг для покращення земель та охорони навколишнього середовища. І тут же наводить таку суперечливу з погляду сьогодення думку: "Чим вища питома вага розораних земель, тим раціональніше вони використовуються" [1, с. 62]. Сьогодні така практика господарювання зазнає гострої критики.

Як трактують термін *раціональне землекористування* сучасні українські вчені? Під раціональним землекористуванням розуміють використання земель згідно з їх цільовим призначенням, отримуючи максимум продукції при мінімальних затратах на її виробництво, не порушуючи навколишнього середовища на відповідному рівні розвитку продуктивних сил і земельних відносин [2, с. 26]. В. Русан стверджує, що «раціональність землекористування полягає в одержанні найбільшого економічного ефекту від вирощування культур, який здатна давати земельна ділянка з урахуванням природно-економічного розташування» [3 с. 29]. Тобто змістовне наповнення терміна *раціональний* є досить широким і не завжди однозначним. Щоб краще з'ясувати його суть, розглянемо використання цього поняття в економічній теорії, де він застосовується давно, тому існує певний досвід та критичне осмислення.

Економісти-теоретики, особливо представники неокласичного напрямку, активно використовують термін *раціональний* у таких словосполученнях, як раціональна поведінка, раціональний вибір. Раціональність поведінки вони трактують як господарську діяльність індивідів, що ухвалюють самостійні і розумні економічні рішення, і будь-яка із форм взаємодії індивідів з навколишнім середовищем здійснюється за домінуючої ролі розуму [4, с. 40]. Метою раціонального індивіда є досягнення максимальних результатів за мінімальних витрат ресурсів або мінімізація витрат у процесі досягнення визначеної цілі [4, с. 47]. Таке трактування категорії *раціональний* безпосередньо пов'язане зі значенням латинського слова *rationalis*, що означає розумний. З цієї позиції раціональне землекористування можна визначити як розумне використання земельних ресурсів з метою досягнення максимальних результатів за мінімальних витрат. Але на практиці результати такого землекористування можуть виявитися діаметрально протилежними. Якщо один індивід керується довгостроковими цілями, то його "розумне" використання ресурсу буде полягати в збереженні продуктивності, щоб він міг приносити стабільний результат протягом тривалого періоду. Інший індивід намагатиметься отримати максимальний результат за короткий проміжок часу і тим самим швидко виснажить продуктивність ресурсу. У ХХ ст. неокласична модель раціонального індивіда зазнала гострої критики з боку представників інституціоналізму та неокейнсіанства. Вони виявили, що традиційні поведінкові припущення в рамках теорії раціонального вибору не можуть пояснити багатьох явищ в економічній практиці. Це, зокрема, припущення щодо мотивації економічних суб'єктів та характеру інформаційного середовища [5]. У неокласиків традиційним мотивом, що спонукає індивідів, є прагнення до максимізації прибутку і разом з тим ігнорується дієвість таких мотивів поведінки, як альтруїзм, прагнення справедливості. Вони ж, на нашу думку, є дуже важливими саме в тих сферах, які передбачають взаємодію людини з навколишнім середовищем, і їх не можна ігнорувати. Друге базове припущення неокласиків стосується ринкового середовища, що характеризується повнотою, прозорістю і доступністю інформації. Насправді, це середовище є невизначеним і в ньому існують інформаційні асиметрії, тобто різні люди знають різні речі [6, с. 558]. Наприклад, коли укладається договір

оренди землі, то орендодавцю можуть бути краще відомі якісні характеристики земельної ділянки, а орендарю – як він буде її використовувати. Спробу реабілітації категорії *раціональність* в економічній теорії зробив американський економіст Верном Л. Сміт. Він визначив і охарактеризував два види раціональності – конструктивістську та екологічну. Конструктивістська раціональність бере початок з ідей Декарта, Бекона, Гобса, переконаних, що всі соціальні інститути були та можуть бути створені в дедуктивному процесі людського розуму [6, с. 689]. Екологічна раціональність виявляється у формі емерджентного порядку, інтелекту, втіленого у нормах та інститутах культурного і біологічного спадку людства, що створюється в ході взаємодії людей, а не за детально розробленим планом [6, с. 695].

Тобто можна сказати, що термін *раціональний* іноді має суб'єктивне трактування та й взагалі ставиться під сумнів можливість індивідів поводити себе раціонально. Не можна не погодитися з І. Бистряковим, який зазначає, що в сучасному вигляді поняття *раціоналізація* та *оптимізація* взаємовідносин людини і природи не є самодостатніми, оскільки всі існуючі технологічні схеми створювалися, виходячи з тих принципів ефективності, що в них містяться. У зв'язку з цим *гармонізація* розглядається як особливо цінна перспектива.

Не менш популярним для позначення якості процесів є використання терміна *ефективний*. В окремих наведених нами визначеннях *раціональне землекористування* визначають як ефективне. Традиційно під ефективністю (наприклад, виробництва) розуміють насамперед економічну ефективність і визначають її як співвідношення вигод та витрат, що були понесені для їх отримання. Для визначення ефективності суспільного виробництва та розподілу благ користуються поняттям Парето-ефективності, згідно з яким ефективним можна вважати такий розподіл благ, за якого неможливо покращити добробут будь-якого члена суспільства, не погіршуючи при цьому стану іншого [4, с. 543]. Але навіть якщо процес землекористування можна оцінити як економічно ефективний, це зовсім не означає, що він одночасно є і соціально, і екологічно ефективним. Адже прагненню до максимізації прибутку, особливо в короткостроковому періоді, екологічні та соціальні цілі лише заважають. На думку російського вченого в галузі економіки природокористування С. Бобильова, сьогодні власне концепція ефективності зазнала змін. Її трактування вийшло за межі вузької економічної інтерпретації. На перший план висуваються показники якості життя, людського розвитку в сьогоденні та майбутньому [7, с. 48]. Для того щоб конкретизувати категорію ефективності, окремі сучасні дослідники використовують термін *соціо-еколого-економічна ефективність*, що охоплює три найважливіші аспекти розвитку суспільства. Існує ще й такий підхід до визначення ефективності (зокрема, суспільних систем), як ефективна система. Це система, що забезпечує в процесі свого розвитку підтримання гомеостазу – стану рівноваги [8, с. 84]. Опираючись на наведені характеристики, можна визначити, що економічно ефективно землекористування – це процес використання земельних ресурсів, за якого досягається максимальний прибуток при мінімальних витратах; загальне ефективно землекористування – це процес використання земельних ресурсів у

режимі, що дозволяє підтримувати стан рівноваги екологічної, економічної та соціальної систем.

У відповідь на негативні процеси і навколишньому середовищі, що загострилися у другій половині ХХ ст., набула популярності концепція *сталого розвитку*. В основі її назви лежить використання англійського терміна *sustainable development*. Головна ідея концепції полягає в тому, що нинішні покоління повинні використовувати не всі доступні природні ресурси, а лише ту їх частину, яка забезпечує стійке існування та якісне покращення сучасного світового співтовариства, визнаючи, таким чином, право майбутніх поколінь на природні ресурси Землі. З популяризацією концепції у світі в англійськомовному середовищі почали з'являтися терміни, похідні від *sustainable development*, наприклад, *sustainable land-use*, що означає використання земельних ресурсів із дотриманням принципів концепції. Прийшла вона і на вітчизняний простір. В Україні існує паралельно декілька варіантів назви концепції. Найчастіше вживаються поняття *сталий розвиток* або *стійкий розвиток*. Вони ж найбільше критикуються. Критики вказують на те, що розвиток – це процес змін, він характеризується динамікою, а сталість або стійкість, на їх думку, навпаки, вказує на незмінність системи.

Українські вчені в галузі економіки природокористування активно розробляють наукові підходи до сталого розвитку. Л. Мельник вважає більш правильним вживати термін *стійкий розвиток*. Вказуючи на його суперечливість та неоднозначність, він пояснює, що стійкий розвиток за своїм внутрішнім змістом має означати перманентне відтворення так званого стану гомеостазу (динамічної рівноваги) з періодичною зміною його рівня, при якому відбувалося б постійне розв'язання суперечностей між внутрішніми компонентами системи, а зміна параметрів біосфери не виходила за межі катастрофічних (фатальних) для системи трансформацій [9, с. 413]. Інші вчені, навпаки відстоюють доцільність використання саме терміна *сталий розвиток*. О. Невелєв та Б. Данилишин визначають сталий розвиток як економічно, соціально та екологічно збалансований розвиток певних територій, спрямований на узгоджене формування та функціонування їхньої економічної, соціальної та екологічної складових на основі раціонального використання всіх видів ресурсів. О. Шубравська зазначає, що «сталість економічного розвитку – це здатність економічних систем зберігати стабільне збалансоване зростання» [10, с. 38].

Поступово розширюється сфера застосування означення *сталий*, широко вживаються такі терміни, як *стале природокористування*, *стале землекористування* та ін. Тобто із запровадженням цих категорій розширився набір термінів, які визначають якісні параметри процесу використання природних ресурсів. Визначення сталого землекористування знаходимо у Д. Добряка, який стверджує, що це довготривалий і безперервний процес його розвитку. Він повинен забезпечувати відповідну життєдіяльність як нинішнього, так і майбутніх поколінь, узгоджуючи екологічні та соціально-економічні аспекти розвитку [11]. М. Лавейкін визначає стале землекористування як систему відносин суспільного розвитку, при якій

досягається оптимальне співвідношення між економічним зростанням, нормалізацією якісного стану земельних ресурсів, задоволенням матеріальних і духовних потреб населення. Категорія *стале землекористування* знайшла своє відображення в Законі України "Про землеустрій", де визначено, що стале землекористування – форма та відповідні до неї методи використання земель, що забезпечують оптимальні параметри екологічних і соціально-економічних функцій території [12, с. 136].

Концепція сталого розвитку – це глобальний план, стратегічні цілі якого можуть бути досягнуті лише загальними зусиллями всього світового співтовариства. Складно говорити про реалізацію концепції сталого розвитку в окремо взятій країні, регіоні або окремій сфері. На нашу думку, у таких випадках доцільніше вживати терміни *збалансований розвиток*, *збалансоване природокористування*, *збалансоване землекористування*. Чому збалансоване? По-перше, вживання означення *збалансований* дещо згладжує термінологічні суперечності, що існують у зв'язку з використанням категорій *сталий* і *стійкий*. По-друге, категорія збалансованості, не претендуючи на глобальність, все ж досить точно передає зміст однієї з найважливіших вимог концепції сталого розвитку. Доказом цього є наведене вище трактування сталого розвитку та власне тлумачення слова *балансувати* – зберігати рівновагу в русі. Який же характер землекористування можна вважати збалансованим? Насамперед такий, що не виходить за межі параметрів рівноваги системи відносин (екологічних, соціальних та економічних), які складаються навколо земельних ресурсів.

Насамкінець, спробуємо узгодити між собою проаналізовані категорії раціонального, ефективного та збалансованого землекористування. На нашу думку, у тих випадках, коли необхідно описати землекористування в державі або регіоні на засадах концепції сталого розвитку, доцільно вживати термін *збалансоване землекористування*. Він характеризує землекористування як процес, у ході якого система відносин перебуває в умовах динамічної рівноваги. Якщо необхідно описати стан статичної рівноваги системи земельних відносин, доцільно вживати поняття *ефективне землекористування* у його широкому розумінні. І зрештою, раціональне землекористування означає розумне, доцільне використання земельних ресурсів. Але необхідно враховувати, що критерії розумності та доцільності можуть з часом змінюватися.

Отже, у вітчизняній науці співіснують декілька термінів на позначення якісних ознак землекористування – раціональне, ефективне, стале землекористування. Така термінологічна різноманітність є виправданою, адже дозволяє більш точно передавати характер процесів. Для означення процесів використання земельних ресурсів на засадах концепції сталого розвитку в межах окремої держави чи регіону пропонується вживати термін *збалансоване землекористування*. Під збалансованим землекористуванням розуміють процес використання земельних ресурсів у режимі, що не виходить за межі параметрів рівноваги системи відносин, які складаються навколо земельних ресурсів (системи екологічних, соціальних та економічних відносин).

Узгодження між собою категорій раціонального, ефективного, сталого та збалансованого землекористування та однозначне їх трактування дозволить підвищити якість наукових досліджень, законотворчої діяльності, робіт, пов'язаних із розробкою державних та регіональних програм використання й охорони земельних ресурсів.

Завданням подальших досліджень є надання вичерпної характеристики категорії *збалансоване землекористування* та окреслення сфери його застосування в сучасному термінологічному просторі.

Література:

1. Гнаткович Д. И. *Земельный кадастр: экономика землепользования* / Д. И. Гнаткович – Львов: Вища школа, Изд-во при Львов. ун-те, 1986. – 136 с.
2. *Управління землекористуванням: підручник* / [В. В. Горлачук, О. М. Гаркуша, В. Г. В'юн, та ін.]; за ред. В. В. Горлачука. – Миколаїв: Іліон, 2006. – 376 с.
3. Русан В. М. *Теоретико-методологічні аспекти раціонального сільськогосподарського землекористування* / В. М. Русан // *Економіка АПК*. – 2008. – № 6. – С. 27–30.
4. Нуреев Р. М. *Курс микроэкономики: учеб. для вузов* / Р. М. Нуреев. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА М, 2000. – 572 с.
5. Норт, Даглас. *Институції, інституційна зміна та функціонування економіки* / Норт Даглас; [пер. з англ. І. Дзюб]. – К.: Основи, 2000. – 198 с.
6. *Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков: в 5 т.* / [сопед. науч.-ред. совета Г. Г. Фетисов, А. Г. Худокормов]. – М.: Мысль, 2005.
7. *Т. V: Всемирное признание: лекции Нобелевских лауреатов* / [отв. ред. Г. Г. Фетисов]: в 2 кн. Кн. 2. – 813 с.
7. Бобылев С. Н. *Экономика природопользования. Учебник* / С. Н. Бобылев, А. Ш. Ходжаев. – М., 2003. – 567 с.
8. Чистилин Д. К. *Самоорганизация мировой экономики: евразийский аспект* / Д. К. Чистилин. – 2-е изд. – М.: ЗАО "Издательство "Экономика", 2006. – 237 с.
9. *Основи стійкого розвитку: навч. посіб.* / [за заг. ред. д.е.н., проф. Л. Г. Мельника]. – Суми: ВТД "Університетська книга", 2005. – 654 с.
10. Шубравська О. *Сталій економічний розвиток: поняття і напрям досліджень* / О. Шубравська // *Економіка України*. – 2005. – № 1. – С. 36–42.
11. Добряк Д. С. *Еколого-економічні засади реформування землекористування в ринкових умовах* / Д. С. Добряк, Д. І. Бабміндра. – К.: Урожай, 2006. – 336 с.
12. *Земельне законодавство України: зб. нормат.-прав. актів*. – К.: Істина, 2008. – 328 с.

УДК 330 : 339.564.4

Б. С. СЕРЕБРЕННИКОВ, І. В. СЕГЕДА, Н. В. КАРАЄВА
Національний технічний університет України
"Київський політехнічний інститут"

**ОЦІНЮВАННЯ ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ
 ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКИ В СИСТЕМІ ЕКОЛОГІЧНО БЕЗПЕЧНОГО
 СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЕНЕРГЕТИКИ**

В статті висвітлено актуальні питання методології оцінювання експортного потенціалу електроенергетики в системі гарантування екологічно безпечного сталого розвитку енергетики України.